

siyer, IV, 105, 341-342; ayrıca bk. Celâleddin-i Humâyî'nin girişi, I, 32-35; a.mlf., *Faşlı ez Hu-lâşatü'l-ahbâr* (nşr. Güyâ l-timâdî), Kabil 1345 hş., s. 34-36; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 87-96; Browne, *LHP*, III, 431; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 92-101; W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, London 1928, I, 57-58; *TCYK*, s. 77-79; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fi 'ahdi'l-Moğol ve't-Türkman*, Bağdad 1376/1957, I, 223-225; Abdülhüseyin-i Nevâî, *Ricâl-i Kitâb-i Hâbibü's-siyer*, Tahran 1324 hş., s. 183 vd.; Gu-lâmhuseyin Sadri Afşar, *Târih der İrân*, Tahran 1345 hş., s. 151-153; Safâ, *Edebiyyât*, IV, 519-523; Şâkir Mustafa, *et-Târihu'l-'Arabi ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1993, IV, 340-341; Ca'fer Hamîdî, *Târih-i Nigârân*, Tahran 1372 hş., s. 422-432; Sholen A. Quinn, "The Historiography of Safavid Prefaces", *Safavid Persia: The History and Politics of an Islamic Society* (ed. Charles Melville), London 1996, s. 1-25; Hamîde Hüccetî, "Ravzâtu's-şâfâ fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülük ve'l-ḥulâfâ'", *DMT*, VI, 380-381; Tahsin Yazıcı, "Mîrhond", *İA*, VIII, 360-361; A. Beveridge – [Beatrice Forbes Manz], "Mirkhând", *EI²* (ing.), VII, 126-127.

İSMAIL AKA

MÎRHORD

(میر خورد)

Seyyid Muhammed b. Mübârek
b. Muhammed Alevî Kirmânî
(ö. 770/1368-69)

Çıştiyye tarikatının tarihine dair
Siyerü'l-evliyâ' adlı
Farsça eserin müellifi.

Delhi'de doğdu. Ataları aslen Kirmanlıdır. Kirman'la Lahor arasında ticaretle uğraşan dedesi Seyyid Muhammed b. Mahmûd, Lahor yolu üzerindeki Ecûdehen'de (Adjodhan; bugün Pâk Pattan) Çışti şeyhi Ferîdüddin Mes'ûd'a intisap etmiş, daha sonra da kızıyla evlendiği amcası Ahmed Kirmânî'nin ısrarı üzerine buraya yerleşmiştir. On sekiz yıl boyunca Ferîdüddin Mes'ûd'a hizmet eden Seyyid Muhammed, şeyhinin ölümünün ardından Delhi'ye gidip burada Çışti şeyhlerinden Nîzâmeddin Evliyâ'nın dostluğunu kazandı. Mîrhord'un babası Seyyid Mübârek de Çışti şeyhlerinden Hâce Kutbüddin Mevdûd'un müridi idi.

Tasavvufî hayatın yaşadığı bir aile ortamında yetişen Mîrhord (Emîrhord) genç yaşta Nîzâmeddin Evliyâ'ya intisap etti. Aynı yıllarda medreseye devam ederek iyi bir eğitim aldı. Mîr Hasan Dihlevî ve Ziyâeddin Berenî gibi şair ve âlimlerle kurduğu arkadaşlık ve dostluk Mîrhord'un şahsiyetinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Mîrhord, 727'de (1327) Sultan Muham-

med b. Tuğluk Şâh tarafından bazı âlim ve şeyhlerle birlikte Devletâbâd'a sürgünne gönderildi. Birkaç yıl sonra Delhi'ye dönmesine izin verildiye de bu sürgün Mîrhord'u derinden etkiledi. Sürgün dönüşü daha önce intisap etmekten kaçındığı Nîzâmeddin Evliyâ'nın halifesi Şeyh Nûreddin'e intisap ederek içinde bulunduğu sıkıntılı halden kurtuldu. Bu olayın ardından muhtemelen Şeyh Nûreddin'e daha önceki davranışını affettirmek amacıyla *Siyerü'l-evliyâ' fi maḥabbeti'l-ḥâk celle ve 'alâ adlı eserini kaleme aldı*. Mîrhord Delhi'de vefat etti.

Şeyh Nîzâmeddin Evliyâ ve diğer Çıştiyye tarikatı şeyhlerinin hayatını ele alan eserinde Mîrhord özellikle Nîzâmeddin Evliyâ'nın hayatı, görüşleri ve kerametlerini mûridlerin verdiği bilgiler ve kendi müşahedelerine göre ayrıntılı biçimde anlatmıştır. On bölümünden meydana gelen kitap Çıştiyye tarikatı hakkında yazılmış en önemli kaynak sayılmaktadır. Eser Delhi'deki sosyal hayatı yansıtması bakımından da önemlidir. Müellifin uzun süre Delhi'de yaşamış olması buradaki ekonomik ve sosyal gerginlikler, dinî çekişmeler hakkında verdiği bilgilerin değerini daha da artırmaktadır. *Siyerü'l-evliyâ'*, Sultan Muhammed b. Tuğluk'un mutasavvıflarla ilişkileri ve tarihiçî Berenî'nin biyografisi hususunda da önemli bir kaynaktır. Mîrhord'un elli yaşında yazmaya başladığı eserini ne zaman bitirdiği bilinmemektedir. Bir nüshasının son bölümünde 790'da (1388) vefat eden Fîrûz Şâh Tuğluk'a işaret edilmesinden harketle kitabın bu tarihten sonra tamamlandığı söylenmüştür. Ancak müellifin ölüm tarihi dikkate alındığında bunun mümkün olmadığı ve bu bölümün esere sonradan eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Çirengî Lâî tarafından yayımlanan *Siyerü'l-evliyâ'* (Delhi 1302/1885), Gulâm Ahmed Beryân (Lahor 1923) ve l-câzûlhâk Kuddûsî (Lahor 1992) tarafından Urduca'ya çevrilmiştir. Hâce Gûl Muhammed Ahmedpûrî kitaba *Zîkrü'l-âşîfiyâ'* (*Tek-mile-i Siyerü'l-evliyâ'*) adıyla bir tekmile yazmıştır (Delhi 1312).

BİBLİYOGRAFYA :

Emîrhord, *Siyerü'l-evliyâ'* (trc. l-câzûlhâk Kuddûsî), Lahor 1992, s. 29-47; Abdülhâk ed-Dihlevî, *Aḥbârū'l-ahyâr* (trc. Subhân Mahmûd – Muhammed Fâzîl), Delhi 1994, s. 210-211; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, III, 976; Storey, *Persian Literature*, I/2, s. 941-944; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtûr*, II, 138-139; Nefîsî, *Târih-i Nazm u Neşr*, II, 759; M. Muzammil Haq, *Some Aspects of the Principal Sufi Orders in India*, Dhaka 1985, s. 24; Athar Abbas

Rizvi, *A History of Sufism in India*, New Delhi 1986, I, 9-10, 158; A. Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları* (trc. Ergun Kocabiyik), İstanbul 2001, s. 346; K. A. Nizami, "Ahmadpûrî", *Elr.*, I, 666; a.mlf., "Amîr Kord", a.e., I, 963.

RIZA KURTULUŞ

MİRİ ARAZİ

Osmanlı Devleti'nde
mülkiyeti devlete ait olup
tasarruf hakkı kullananlara
devredilmiş arazi.

Sözlükte "devlete - hazineye ait, hükümet malî" anlamına gelen mîrî kelimesi, Osmanlı döneminde devlet hazinesi ya-nında devlete ait toprakları ve bu topraklardan alınan vergileri ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Tarihi belgelerde devlete ait topraklar için "arâzî-i memleket" tabiri de geçmektedir. Mîrî kelimesi Eyyûbî ve Memlüklər'de askeri görevliler için de kullanılmıştır. Osmanlılar'da mîrî arazi kapsamına, fetih sırasında ele geçirilip mîrî olarak reâyâya devredilen topraklarla, mirasçı bırakmadan vefat eden kimselere ait olup devlet hazinesine intikal eden, fetih esnasında hangi statüye bağlandığı bilinmeyen, sahibi belli olmayan araziler ve tarıma elverişli değilken devlet başkanının izniyle işlenerek tarıma kazandırılan topraklar girer. Bu tür arazinin çiplak mülkiyeti devlete aittir, reâyâya belirli esaslarla tasarruf / kullanım hakkı devredilmiştir. Devlet tahsis yaparken "tapu" veya "muaccele" denen peşin bir para alır. Bundan başka "müeccele" adı verilen, "hâsilât hissesi, icâre-i zemîn, bedel-i öşür, mukâtaa" adlarıyla belli bir meblağın ödemesi de söz konusudur. Harâc-i mukâseme tabiri öşür vergisine tâbi ürünlerden alınan değişken, harâc-i muvazzaf ise "çift akçesi" adıyla devlete her yıl ödenen maktû ödemeyi ifade eder.

İslâmiyet'ten önceki dönemde Arabyanistan'ın güneyinde arazilerin, vergilerini ödemek şartıyla kabile ileri gelenlerine, askeri hizmet karşılığı kumandanlara, savaşla elde edilen toprakların onları işleyecek köylülere verildiği bilinmektedir. Sâsânîler'de ve Bizans'ta da benzer uygulamalar rastlanır. Hz. Peygamber de kendi döneminde iktâ sistemini uygulamıştır (bk. İKTÂ). Mîrî arazi sisteminin İslâm iktâ (Inalcık, I [1959], s. 29-46) veya Bizans "pronoia" sistemleriyle bir ilgisinin olup olmadığı tartışma konusudur. Bazı ara-

MİRİ ARAZİ

tırmacılar, timar sisteminin Ortaçağ İslâm dünyasında yaygın bulunan iktâ sisteminden kaynaklandığı ve Selçuklular'daki askerî iktâ sisteminin timar adı altında Osmanlılar'a intikal ettiğini söyler. Bizans "pronoia" sistemiyle Osmanlı mîrî arazi sistemi arasında paralellik kuranlar da vardır. Miras yoluyla vârislere geçmeyen, satılanmayan, belli bir dönem için verilmiş yararlanma hakkını ifade eden "pronoia" ile benzerlik göstermekle birlikte Osmanlılar'ın mîrî arazi sistemini Bizanslılar yerine Selçuklular'dan aldıkları görüşü genellikle kabul edilmiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nde mîrî arazi uygulamalarının dönemlere göre farklılık arzettiği de belirtilmelidir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarda mîrî araziye ilişkin düzenli bir mevzuatın varlığına rastlanmaz. Ancak ilk Osmanlı padişahlarının toprak dağıtım uygulamalarıyla ilgili vakfiyeler, mülknâmeler ve tahrir defterlerine yansyan kayıtlar bugüne ulaşmıştır. Bunlardan anlaşıldığına göre ilk dönemlerde Anadolu ve Rumeli'de fethedilen arazilerin bir kısmı mîrî arazi adı altında belli kimselere verilmiş, bir kısmı askerler arasında mûlk olarak taksim edilmiş, bir kısmı da eski mâlikleri elinde bırakılmıştır. Önceleri mûlk tahsisi ağırlık kazanırken zamanla askerî amaçlı dağıtım etkili olmuş ve özellikle Fâtih Sultan Mehmed devrinde yeni düzenlemeler yapılmış, bununla ilgili kanunnâmeler çıkarılarak toprak rejimiyle ilgili mevzuat ortaya konulmuştur.

Klasik dönemde araziye ilişkin olarak hazırlanan kanunların esası, çeşitli zamanlarda padişâha arzedilen meseleler üzerine yapılan münferit düzenlemelerdir. Bunlara ve fikhî esaslara dayanılarak verilen fetvalar dönemin ulemâsına tarafından derlenmiştir. Mîrî arazinin sistemleştirilmesinde ve İslâmî hukuk normları içinde açıklanmasında Şeyhüslâm Ebüssuûd Efendi'nin önemli rolü olmuştur. Budin hakkında yaptığı düzenleme mîrî arazinin hukuki mahiyetini ortaya koyma açısından ehemmiyetlidir. Ebüssuûd Efendi'ye göre mîrî arazi mutasarrıfları devlete karşı kiracı (müstecir) hükümdür. Ancak buradaki kiracılık sürekli olduğundan klasik kira tanımına uymaz, dolayısıyla devletle mutasarrıf arasında fâsid bir kira ilişkisi vardır (Aydın, s. 385). Ona göre Budin'in fethinden sonra ekilip biçimde tarlalar oradaki ahalinin elinde bırakılmıştır. Fakat bunlar mûlk olmayı bırakabesi devlete ait olan, reâyânın âriyet

yoluyla tasarruf edebildiği, ekip biçtiği ve elde ettiği ürününden vergi ödediği arazilerdir. Kendilerine arazi tevcîhi yapılan kişiler (sâhib-i arz) arazinin tasarruf, intikal ve muamelelerini yürütmeye yetkilidir. Bu düzenlemelere göre sipahinin izni olmaksızın yapılan işlemler geçersizdir. Araziyi boş bırakmayarak ekip biçen ve kanuni mükellefiyetlerini yerine getirenler ölünceye kadar bu araziler üzerinde tasarruf edebilmektedir. Öldüklerinde ise kendi yerlerine oğulları geçmekte, oğlu olmayanların elindeki topraklar bazı usulere göre başkalarına verilmektedir.

Osmanlı uygulamasında bir yer fethedildiğinde devlet oraya tahrir emini veya il yazıcısı adıyla bir memur göndererek araziyi kaydettirirdi. Devlet, mîrî arazi rejiminin işleyebilmesi için gerekli bilgileri bu tahrirler sayesinde sağladı. Bu işlemle bütün mîrî topraklar verimlerine göre ölçülerini değiştiren (genel olarak 80 ile 150 dönüm) çiftlikler halinde gruplandırılıyordu; yani Osmanlı Devleti'ndeki mîrî arazide üretim küçük köylü işletmeleri şeklinde düzenlenmişti. Halil İnalçık tarafından "çift-hâne" adıyla tanımlanan bu yapıda her çiftçi ailesine geçimini sağlayabilecegi miktarda toprak parçası ayrılmıştı. Tahrir ve şer'iye sicil kayıtlarında mîrî arazinin büyülüğünü ifade etmede çift, dönüm, kîta veya arazinin ne kadar tohum istibâ ettiği şeklindeki ölçülerin kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan belgelerde yer alan kayıtlarda mîrî arazi sayılan topraklar için statülerine uygun hukuki tanımlamaların kullanıldığı görülmektedir. Meselâ "mûlk-i müfevez" terkibi bunlardandır. Kanunî bir muamele ile toprağın tasarruf hakkının bir kimse de diğerine geçmesini ifade etmek üzere de "ferâg" kelimesi kullanılmıştır. Şer'iye sicilleri kayıtlarında da "ferâg-i katî-i mu'tebere" ya da "tefvîz" gibi tabirler mîrî arazi statüsünün varlığını gösteren tanımlamalardır.

Mîrî arazi mutasarrıfina arazi üzerinde oldukça geniş bir tasarruf hakkı tanınmıştır; dileği hububati ekebilir, başkasına kiralayabilir veya âriyet olarak verebilir, tasarruf hakkını ivazlı veya ivâzsız şekilde devredebilir. Ferâg sipahının veya ilgili memurun izniyle yapılır. Bu izin için ilgili memura belli bir ferâg harcı ödendir. Ferâg harcının mîrî arazinin devlet tarafından yeni bir mutasarrifa verilirken alınan tapu resmiyle ilgisi yoktur. Ferâgın bedelsiz veya geri alma şartıyla (vefâen ferâg) olması da mümkündür. Mut-

sarrif bunun dışındaki diğer bazı tasarrufları da sipahının veya ilgili memurun izniyle yapabilir. Mîrî arazi üzerine ağaç dikilmesi, bina yapılması bu türdendir. Çünkü mîrî araziye dikilen ağaçların ve yapılan binaların mülkiyeti mutasarrifa aittir. Mutasarrif bunları kendi mûlkü olması dolayısıyla sipahının veya ilgili memur izni almaksızın dileği kimseleme satabilir. İzin ancak araziyi devredenken gerekmektedir. Yine binalar ve ağaçlar mûlk olduğundan sahibi öldüğünde mirasçılara intikal etmektedir. İlgili memur izin alınmadan dikilen ağaçların üç yıl içinde sökülmemesini isteyebilir; üç yıl geçtikten sonra bunu talep edmez. İzinsiz inşa edilen binaların yıkılması da istenebilir. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bu konudaki hükümler yumuşatılmış, meyve ağacı dikilmesi, köy ve mahalle haline getirilmemek şartıyla dükkân, imâlâthane, tarımla ilgili binaların yapılması izne bağlı olmaktan çıkarılmıştır. Öte yandan mîrî araziye ölü defnedilemez ve mîrî arazi çayır haline getirilemez.

XVII. yüzyıldaki gelişmeler sonucunda mîrî arazilerin mevcut düzenlemelere aykırı olarak mûlk haline geçirilmeye çalışıldığı dikkatî çeker. Bir yandan sipahiler devletin kontrol gücünün zayıflaması ile mîrî araziye el koyup kendi özel mûlkleri gibi tasarruf etme yoluna giderken öte yandan reâyâ siyâsi ve iktisadî buhranlar yüzünden toprağını terkederek şehirlere göç etmiş, bunların arazileri devletin malî darlığı sebebiyle mûlk olmak üzere satılmıştır. Timar sisteminin askerî açıdan fonksiyonunu kaybetmesiyle mîrî arazilerin ziraî-mâlî amaçlı kullanımı öne çıkmış ve iltizam yoluyla işletilmeye çalışılmıştır. İltizam sisteminin yaygınlaşması, XVIII. yüzyılda mültezimlerin mîrî arazi üzerinde filen özel mûlkler edinmesine yol açmıştır. 1812 yılından itibaren timarlar boşaldıkça yeniden tahsis edilmemiştir. Mîrî arazinin bir dönem kanuna aykırı biçimde mûlk topraklar gibi kullanılmamasından kaynaklanan ihtilâflar, devlet tarafından bu iddia sahiplerine dirliklerine karşılık maaş bağlanıp toprakları ellerinden alınarak çözülmüştür. 1824 yılından itibaren mîrî arazi prensibi daha dikkatle takip edilmiş ve kişilerin bir şekilde ele geçirip kendi mûlk arazileri gibi tasarruf ettikleri mîrî topraklara el konulmaya başlanmıştır.

Mîrî arazi sistemi göçebelerin veya dışarıdan gelen göçmenlerin iskânı amacına yarar bir şekilde de kullanılmıştır. Özellikle-

le 1858 Arazi Kanunnâmesi bu konuda iyileştirici hükümler taşıyordu. Kanunnâmeye uygun biçimde üç yıl üst üste ekilmeyen topraklar göçmenlere dağıtılmıştır. İskân edilen aşiretlere de mîrî arazilerden tahsisler yapılmıştır. 1911'de çıkarılan bir kanunla Diyarbekir'deki aşiretlər için mîrî arazi ve teşkil edilen köyler için meralar ayrılmıştır.

Mîrî arazinin mülkiyeti devlete ait olduğu için tasarruf edenin mal varlığına dahil değildir. Bu sebeple Hanefî hukukçularına göre mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkının ölümle birlikte sona ermesi gerekir. Ancak Osmanlı Devleti, belli bir tarihten itibaren arazi tasarrufunu özendirmek için tasarruf hakkının örfi düzenlemelerle mirasçılara intikalini sağlamıştır. Burada amaç, hem bu malların mirasçılar arasında aşırı derecede parçalanmasının hem de vergi mükellefi sayısının artmasının önlenmesidir. Yapılan düzenlemelerle 1567 yılından itibaren mîrî arazilerin mutasarrıfların erkek çocuklarına bedelsiz olarak intikal etmesi esası getirilmiştir. Bu hak 1848'den itibaren mutasarrıfların kız çocuklarına, 1858 yılından itibaren de çocukları yoksa anne ve babasına tanınmıştır. 1867'de intikal hakkı sahipleri sekize çıkarılmış, 1913 yılında zümre usulü kabul edilerek bu hak sahipleri daha da genişletilmiştir (bk. İNTİKAL). İntikal hakkı sahibi kimse bulunmadığında devlet mîrî araziyi râyiç bedelle üçüncü şahislara devrederdi. Bu konuda mutasarrıfların tapu hakkı sahipleri denilen belli yakınlarının öncelik hakkı bulunmaktadır.

1858 Arazi Kanunnâmesi'nin kabulüne kadar Osmanlı mîrî arazi hukuku tek bir kod haline konmamış, her eyalet için ayrı kanunnâmeler çıkarılmıştır. Bu kanunnâme ile ferman, kanun ve fetvalarda dağınık halde bulunan arazi hukuku hükümleri bir araya toplanmıştır. 1858 Arazi Kanunnâmesi döneminde mîrî arazinin ferâğ, rehin ve tapu ile intikaline ilişkin yeni esaslar getirilmiştir. Kanunnâmede yeni kurulacak köylerde köye ait mîrî arazilerin tamamının bir tek kişiye verilmesinin yasaklandığı görülür. Ancak bir kimsenin elinde toplanması mümkün olan arazinin miktarı hakkında bir sınır konulmamıştır. Yeni bir köyün teşekkülünde köyün bütün arazileri bir tek kişiye verilmekle birlikte bu kişinin arazi tefvizi yoluyla köydeki diğer arazileri elde etmesi mümkün kılınmıştır.

Mîrî arazideki tasarruf hakkı önceleri borç sebebiyle kaybedilmezken daha son-

ra yapılan değişikliklerle önce devlete, ardından da şahıslara karşı olan borç sebebiyle kaybedilebilir olmuştur. Mîrî arazinin vakfedilmesi ise mümkün değildir, bunun için öncelikle padişahın bir temlîk-nâme vermesi gereklidir. Bir köyün sınırları içinde bulunan mîrî arazi mutasarrıfları tarafından bir başka köy ahalisinden olan bir şahsa ferâğ edilirse arazinin bulunduğu köyde yaşayıp hiç toprağı olmayan veya yeterli toprağı bulunmayan kimslere bu araziyi alma hususunda öncelik tanınmıştır. Devlet mîrî arazinin tarımsal amaçlar dışında kullanımını da engellemeye çalışmıştır.

Mîrî arazinin tasarrufu konusunda Osmanlı Devleti tebaası olan müslüman ve gayri müslimler arasında bir ayırım gözetilmemiştir. Ancak yabancı statüsünde bulunan kişilerin arazi mutasarrıfları ve mülk sahibi olamayacaklarına ilişkin bir yasağın uygulandığı görülmektedir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru yabancılar da emlâk ve arazi tasarrufu imkânı sağlanmıştır. İlk defa 1867'de sadece tasarruf hakkı tanınmış, fakat intikal hakkı ve rilmemişti. 23 Temmuz 1291 (4 Ağustos 1875) tarihli tezkire bu hakkı da tanımıştır. Arazi Kanunnâmesi mîrî arazide bulunan madenlerin hazineye intikal etmesi esasını getirirken arazi mutasarrıflarını madenden hisse almaya yetkili kılmamıştır.

Mîrî arazinin ferâğî veya mahlûl olması halinde ihale ve tefvîz işlemleri yanında amacının dışında veya zararlı bir biçimde kullanılmasını önleme görevi de sipahiye aitti. Timar ve zeâmet usulünün ilgasından sonra bu görev bir ara mültezim ve muhassıller vasıtasyyla yerine getirilmiş. 1858 Arazi Kanunnâmesi'nin yürürlüğe girmesiyle bunların yerini arazi memurları almıştır. Taşralarda mîrî arazinin tefvîz ve ihalesine mal memurları (defterdarlar, mal müdürüleri ve kaza müdürüleri) yetkili kılınmış, bu kişiler sâhib-i arz hükmüne geçmiştir. 1290 (1873) tarihli bir tezkireye göre tapu usulünün tesis edilmediği yerlerde muvakkaten mutasarrıf, kaymakam ve mal müdürülerinin, tapu usulü tesis edilen yerlerde ise defter-i hâkâni memurları ya da bunlar bizzat bulunamazsa vekilleri konumundaki tapu kâtiplerinin sâhib-i arz makamında olaçağının kabul edilmiştir.

Sadece hukukî açıdan değil siyasi açıdan da büyük önem taşıyan mîrî arazi rejimi toplumdaki sosyal gruplar arasındaki ilişkiye büyük ölçüde belirleyici bir fonksiyona sahip olmuştur. Toprak bir yönüyle

zenginlik ve iktidar kaynağıdır. Zaman zaman farklı uygulamalar görülsede Osmanlı Devleti'nde mîrî arazinin mülkiyet hakkı imparatorluğun sonuna kadar devlete ait olmuştur. Mîrî araziler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra tasarruf edenlerin mülkü olarak kabul edilmiş, böylece mîrî arazi uygulaması sona ermiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- BA, A.DVN. MHM, nr. 3-A/55, nr. 3-A/55-1;
- BA, A.MKT. UM, nr. 100/32 (1268), nr. 100/98;
- BA, İrade-i Meclis-i Mahsus, nr. 518, 522, 936, 2813; BA, İrade-Dahiliye, nr. 26284, 26584, 33382, 33599, 39225, 39828; BA, İrade-i Meclis-i Vâlâ, nr. 23021, 24714, 24796, 25224, 26038; BA, HR. H.MŞ. İSO, nr. 17/10; BA, Makedonya Arşivinden İntikal Eden Evrak, nr. 18/1 (1-2); BA, *Cerîde-i Mehâkim*, nr. 3, s. 18; nr. 9, s. 169; nr. 10, s. 74; nr. 18, s. 139; nr. 19, s. 147; nr. 59, s. 469-470; *Düstür*, ikinci tertip, Ankara 1929, III, 627-628; Sarkis Karakoç, *Külliyyât-i Kavâniñ*, TTK Ktp., dosya 1, Evr. 6092, VI, nr. 1764, 1765, 1766, 1779, 3538, 4804, 4821, 6274; VII, nr. 5884; IX, nr. 3572; X, nr. 3581, 4460; XIV, nr. 4286; XVI, nr. 4296; XIX, nr. 3598; XXIII, nr. 4330; Ömer Hilmi, *Ahkâmü'l-arâzî*, İstanbul 1301, s. 7, 44-45, 64; Hüseyin Hüsnü, *Arazi Kanunnâmesi Şerhi*, İstanbul 1310, s. 2-19; Mehmed Ziyâeddin, *Mükemmâl ve Muvaazzah Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, İstanbul 1311, s. 22-27, 52-65, 499; Hâlis Eşref, *Külliyyât-i Şerh-i Kânûn-i Arâzî*, İstanbul 1315, s. 28-33, 130-131, 186-187, 362; Atîf Bey, *Arazi Kanunnâme-i Hümâyûnu Şerhi*, İstanbul 1319, s. 4-7, 705-708; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif-Kavaidi*, İstanbul 1328, I, 47-64; II, 241, 266, 320; Ebül'lâ Mardin, *Arazi Notları*, İstanbul, ts., s. 3-4, 16-32; Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 321-379; a.mlf., *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, s. 154-157, 166-172, 405; Kemal H. Karpat, "The Land Regime, Social Structure and Modernization in the Ottoman Empire", *Beginnings of Modernization in the Middle East in the Nineteenth Century* (ed. W. R. Polk – R. L. Chambers), Chicago 1968, s. 71-84; M. A. Afzal-ur-Rahman, *Economic Doctrines of Islam*, Lahore 1975, II, 106-166; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (haz. Osman Okyar – Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 231-246; Abd al Rahim A. Abd al-Rahim, "Land Tenure in Egypt and its Social Effects on Egyptian Society: 1798-1813", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East* (ed. Tarif Khalidi), Beirut 1984, s. 237-255; Mustafa Fayda, Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler, İstanbul 1989, s. 7-40; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahâllîleri*, İstanbul 1991-92, III-IV, tür.yer.; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Konya 1992, s. 14, 50-51, 60-62, 75-77, 82-85, 97-98, 247-250, 299-300, 328-329; Halil İnalçık – D. Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge 1994, s. 103-119; Halil İnalçık, "Islam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü" ve

MİRÎ ARAZî

Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi”, *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, I, İstanbul 1959, s. 29-46; Huri İslamoğlu, “Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858”, *New Perspectives on Property and Land in the Middle East* (ed. R. Owen), Harward 2000, s. 3-42; M. Akif Aydin, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2001, s. 339-346, 379-389; M. Macit Kenanoğlu, *1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri 1858-1876* (doktora tezi, 2002), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku”, *TTK Belleten*, XII/47 (1948), s. 549-574; Khaled Abou El Fadl, “Tax Farming in Islamic Law (Qibalah and Daman of Kharaj): A Search for a Concept”, *IS*, XXXI/1 (1992), s. 5-8; K. M. Cuno, “Was the Land of Ottoman Syria Mirî or Milk? An Examination of Juridical Differences within the Hanafi School”, *St.I. LXXXI/1* (1995), s. 121-152; L. Belarbi, “La question de l'origine de la propriété agraire mirî dans l'Empire ottoman”, *Arab Historical Review for Ottoman Studies*, sy. 22, Zaghouan 2000, s. 9-18; A. Cohen, “Mirî”, *EI²* (Ing.), VII, 125.

M. MACİT KENANOĞLU

MİRÎ KÂTİBİ

Osmanlı maliye teşkilâtında
Rumeli kazaskerinin
defterdarlık nezdinde görev yapan,
başbâki kulu ile birlikte defterdarlık
ve halk arasındaki
malî anlaşmazlıklarla bakan memuru
(bk. BAŞBÂKİ KULU; MAHKEME).

MİRİM ÇELEBI

(ö. 931/1525)

Osmanlı
matematik ve astronomi âlimi.

Mîrim (Mîrem) Çelebi, Osmanlı döneminde Kadızâde-i Rûmî ve Ali Kuşçu'dan sonra yetisen en önemli matematikçi-astronombardır. Asıl adı Muhammed'dur. Kadızâde'nin oğlu olan dedesi Muhammed Semerkant'ta Ali Kuşçu'nun kızıyla evlenmiş, fakat erken yaşta vefat etmiştir. Mîrim Çelebi'nin babası Kutbüddin Muhammed, dedesi Ali Kuşçu ile birlikte İstanbul'a gelerek burada Hocazâde Musihuddin Efendi'nin kızıyla evlendi ve bu evlilikten Mîrim Çelebi doğdu. Kutbüddin Muhammed'in de Bursa Manastır Medresesi müderrisi iken oldukça genç yaşta ölmesi üzerine Mîrim Çelebi'yi dedesi Hocazâde yetiştirdi ve onun Sinan Paşa gibi âlimlerden ders almasını sağladı. Önceleri Gelibolu, Edirne, Bursa ve İstanbul medreselerinde müderrislik yapan Mîrim Çelebi, özellikle

matematik ve astronomi alanında dönenin en büyük otoritesi olduktan sonra II. Bayezid tarafından saraya davet edildi ve ona riyâzîyyât okuttu. Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu kazaskerliğine getirildiye de (925/1519) kısa bir süre sonra 100 akçe maaşla emekliye sevkedildi. Hayatının sonlarına doğru hacca gitti ve dönüşünde Edirne'ye yerleşti. Burada vefat etti (931/1525) ve Tunca kıyısındaki Kasım Paşa Camii'nin haziresine gömüldü.

Tarih ve edebiyat alanlarında da söz sahibi olan Mîrim Çelebi, ilmî zihniyet itibarıyle dedeleri Kadızâde-i Rûmî ile Ali Kuşçu'nun temsilcisi oldukları Semerkant matematik-astronomi okulunun çizgisini takip ediyordu. Ancak özellikle optik (ilm-i menâzir) alanında yazdığı *Risâle fi'l-hâle ve kâvsi kuzâh* adlı eserinde görüldüğü gibi ilmî yöntemde daha çok İbnü'l-Heysem'in riyâzî-tabîî ilimlerde uyguladığı sentez yöntemini (terkib) benimsemiştir. Bu da onun, Kadızâde'nin saf riyâzî-hendesi yönelikimile Ali Kuşçu'nun kelâmi-riyâzî bakış açısını kısmen terkettiğini göstermektedir (*D/A*, XXII, 132). Eserlerinden anlaşıldığı üzere klasik İslâm kültüründeki farkı ilmî tavırlardan haberdar olan Mîrim Çelebi fizikçiler, matematikçiler ve kelâmcılarla İbnü'l-Heysem ve Kemâleddin el-Fârisî'nin yanında özellikle İbn Sînâ ile Fahreddin er-Râzî'nın görüşlerini olumlu veya olumsuz her anlamda dikkate almış, bu arada hem kendi görüşlerini ve tercihlerini ortaya koymaktan çekinmemiş, hem de matematik ilimlerinin teknik ayrıntılarına özgün katkılarında bulunmuştur. Mîrim Çelebi'nin günümüzde ulaşan eserleri çoğulukla astronomi, astroloji ve optik alanlarına aitse de iyi bir matematikçi olması sebebiyle incelediği konuları daima geniş şekilde matematik tâhiillerle ele almıştır. Nitekim Kadızâde'nin *Şerhu'l-Mülahhas fî 'ilmî'l-hey'e* adlı eserinin “tedârîs” (dün-yadaki en yüksek dağın yerkürenin çapına oranı) konusunu işleyen kısmını incelediği çalışmasında bu sorunu matematik yardımıyla çözmüştür (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2607).

Eserleri. 1. *Düstûru'l-'âmel ve taşîhi hu'l-cedvel. Zîc-i Uluğ Bey'in Farsça* şerhidir. II. Bayezid'in emriyle 904 (1499) yılında tamamladığı bu eserinde Kâşî'nin *Zîc-i Hâkâni*'inden ve Ali Kuşçu'nun daha önceki *Zîc-i Uluğ Bey* Şerhi'nden de istifade eden Mîrim Çelebi didaktik bir üslûp uygulamış ve 1 derecelik yayın sinüsünü hesaplamak için örneklerle beş ayrı

çözüm yolu göstermiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2276). Onun bu çalışmasında ayrıca trigonometrik ifadelerin değerleriyle özel olarak ilgilendiği ve özgün sonuçlara verdiği görülür (Franz Woepcke, “Discussion de deux méthodes arabes pour déterminer une valeur approchée de sin 1°”, *Etudes sur les mathématiques arabo-islamiques*, nr. Fuad Sezgin (Frankfurt 1986), s. 614-638). 2. *Şerhu'l-Fethîyye fî 'ilmî'l-hey'e*. Ali Kuşçu'nun, hey'et ilminde İbnü'l-Heysem'in riyâzî-tabîî ilimlerde uyguladığı bir yöntemle saf matematik (hey'et-i gayr-i mücesseme) ve saf fizik (hey'et-i mücesseme) astronomi geleneklerini bir araya getirecek kurduğu ilm-i hey'eti Aristoteles'i ilkelerden temizlemek amacıyla yapı-bozuma uğrattığı *er-Risâletü'l-Fethîyye* adlı önemli eserinin şerhidir (TSMK, III. Ahmed, nr. 1347). Mîrim Çelebi bu şerhinde, Ali Kuşçu'nun vazgeçtiği İbnü'l-Heysemci çizgisi *Risâle fi'l-hâle ve kâvsi kuzâh* adlı eserinde yaptığı gibi kısmen takip etmiştir. Onun Taşköprizâde Ahmed Efendi'ye *el-Fethîyye*'yi okuturken yazdığı bu şerh (925/1519) Osmanlı medreselerinde yardımcı ders kitabı olarak da kullanılmıştır. Bunun sebebi, Ali Kuşçu'nun öğrencisi Güläm Sinan'ın aynı eser için kaleme aldığı *Fethu'l-fethîyye* isimli şerhe oranla (TSMK, III. Ahmed, nr. 3291) daha pratik ve daha teknik olmasıdır. Mîrim Çelebi ayrıca şerhine bir zeyil yazacağını ve burada Utârid'e (Merkür) ait modele (Süleymaniye Ktp., Hüseyin Paşa, nr. 246, vr. 46^a) aya ait modele (vr. 50^a) ilişkin sorunları inceleyeceğini belirtmiştir. Bu kayıt -her ne kadar zeylin henüz bir nüshası tesbit edilememişse de- Mîrim Çelebi'nin Copernicus astronomisine giden yolda dedesi Ali Kuşçu gibi klasik astronominin en önemli iki sorunuyla uğraşlığını, hatta onun bu konudaki çalışmalarını sürdürdügüünü göstermektedir (Saliba, s. 282-284). 3. *Risâle fi'l-hâle ve kâvsi kuzâh* (*Risâle fi kâvsi kuzâh ve'l-hâle*). Eserde görme olayı ve şartları, ışık, ışığın yayılması ve kırılması, renkler, gök kuşağı ve hâlenin oluşumu ile bunların optik özellikleri incelenmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2179/4; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2414; ayrıca bk. *D/A*, XXII, 132). Hüseyin Gazi Topdemir bu risâleyi bir makalede ele alarak değerlendirmiştir (bk. bibl.).

Mîrim Çelebi'nin astronomi alanındaki diğer eserleri rub'u'l-müceyyeb, rub'u's-şîkâzî ve zerkâle adlı aletlerle takvim, kible tayini ve diğer bazı meseleler üzerine